

1950 SEÇİMLERİ ÖNCESİNDE CUMHURİYET HALK PARTİSİ'NİN POLİTİK BİR MANEVRASI OLARAK İMAM HATİP KURLARI

PREACHER'S (İMAM HATİP) COURSES AS A POLITIC MANEUVER OF REPUBLICAN PEOPLE'S PARTY BEFORE 1950 ELECTIONS

Doğan DUMAN*

Özet

Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasındaki önemli dinamiklerden biri olan din, Cumhuriyet'in kurulmasından sonra kamusal alandan hızlı ve sistematik bir biçimde uzaklaştırılmıştır. Aynı süreçte din eğitime ilişkin yeni düzenlemeler yapılmış ve din eğitimi de devlet kontrolüne alınmıştır. 1923-1930 sürecinde din eğitimi devlet denetimi ve gözetimi altında, din dersleri ve imam hatip mektepleri aracılığı ile verilmiştir. Fakat daha sonra bir takım gerekçelerle, din dersleri kaldırılmış, imam hatip mektepleri ise kapatılmıştır. II. Dünya Savaşı bitiminde bazı iç ve dış dinamiklerin etkisiyle çoğulcu parlamenter düzene geçilmesi, soğuk savaş döneminin başlaması ve komünizmin bir tehdit olarak algılanması ile durum değişmeye başlamıştır. CHP, iç politikada diğer partilerle daha kolay rekabet edebilmek ve komünizm tehdidine karşı rahatça önlem alabilmek düşüncesiyle, İslam inancının toplum üzerindeki etkisinden yararlanmak istemiştir. Bu bağlamda din eğitimi konusu, 1946 sonlarında ülke gündemine yeniden girmeye başlamıştır. CHP ve DP içerisindeki kimi politikacıların da konuyu çeşitli ortamlarda tartışmaya açmaları üzerine, önce imam hatip kurslarının açılmasına sonra da din derslerinin seçimli olarak okutulmasına karar verilmiştir. Bu çalışma, toplumun ihtiyaç duyduğu din görevlilerini yetiştirmek amacıyla açılan imam hatip kurslarının, aynı zamanda politik bir araç olarak kullanıldığını tespit etmek amacıyla hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *İmam Hatip Kursları, İslam, Din Dersleri, Cumhuriyet Halk Partisi, Siyasal Rekabet.*

Abstract

Religion which was one of the important dynamics in winning the Turkish National War for Independence was kept away systematically and fast from the public sphere after the Turkish Republic was established. Meanwhile new regulations on religious education were issued and religious education was taken under the state control. The religious education was taken under the state control and supervision and religious lectures were given at the Preacher' Schools in between 1923-1930. But later religious lectures were abolished and Preacher's Schools were closed by a number of reasons. The things began to be changed with the transition to pluralist parliamentary system under the influence of some internal and external dynamics and with the start of the Cold War as well as communism began to be perceived as a threat after of World War II. RPP with the aim of competing with the other parties easily and of taking precautions against the threat of communism comfortably wanted to take the advantage of the impact of Islamic faith on society. In this context religious education entered in the agenda of the country through the end of 1946. When some politicians from RPP and DP started the discussions on the religious education, it was decided to open the Preacher's Courses and then religious courses were decided to be taught as elective courses. This study is prepared to identify that the Preachers' courses which were opened to educate the clergy that the society needed was also used as a political tool..

Key words: *Preacher's Courses, Islam, Religious Lessons, Republican People's Party, Political Competition.*

* Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü-İZMİR

** Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü-İZMİR

A-Giriş

İslam inancı, Ulusal Kurtuluş Savaşı boyunca halkı mücadeleye ortak etme yönündeki en etkili motivasyon araçlarından biri olmuştur. Savaşı yürüten önder kadro bu bağlamda dini faydacı bir yaklaşımla ele almış, geleneksel dinsel değer yargılarının halk üzerindeki etkisinin farkında olan TBMM de, işgalci güçlere karşı yürütülen bu mücadelenin aslında bir din savaşı olduğuna vurgu yapmaktan geri durmamıştır. TBMM'nin, böyle davranmasının temel nedeni ise, savaş boyunca din olgusundan olabildiğince yararlanmak ve halkı kolayca mücadeleye ortak etmektir.¹

Cumhuriyet'in kurulmasından sonra ise İslam inancı yeniden tanımlanmaya başlamıştır. Bu yeni tanıma göre din, kişi ile Allah arasındaki özel bir ilişkidir ve hayat bulacağı tek yer vicdanlardır. Artık dinin politikaya, hukuk sistemine, eğitime karışmasına izin verilmeyecektir.² Bu yeni yaklaşım nedeniyle din kurumu, devletin sıkı gözetimi ve denetimi altına alınmış; halifeliğin kaldırılması, tasavvuf tarikatlarının yasadışı ilan edilmesiyle, Türkiye'de İslam'ın gücü sınırlandırılıp standartlaştırılmaya çalışılmıştır.³ Bu amaçla da, devletin, din kurumlarına doğrudan müdahale edebilmesini sağlayan bir yönetim mekanizması oluşturulmuştur. Din görevlisi olan imamlar, hatipler ve müftüler, halifeliğin kaldırılmasından sonra kurulan Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlanıp memurlaştırılmışlardır. Bunun sonucunda da İslam inancının ve temsilcilerinin siyasal, toplumsal ve kültürel alanlardaki yetkileri ve güçleri ortadan kaldırılmak istenmiştir. Böylelikle İslam, inanç ve ibadet yönleriyle sınırlandırılmaya çalışılmıştır. Bu düzenlemeler ve yaklaşımla İslam, modern Batılı bir ulus devletteki dinin rolüne indirgenmek istenmiştir.⁴ Aslında Cumhuriyet'i kuran kadro, Batı'nın on altıncı yüzyılda yaptığı dinde reformun benzerini İslam inancına da uygulama amacındaydı. 1928 yılında gündeme getirilen "Dini İslah Projesi" bunun kanıtlarından biridir. Bu proje ile ulusal bir din oluşturulmaya çalışılmıştır. İbadetin Türkçeleştirilmesi de bu çabanın bir ürünü olarak kabul edilebilir.

Ağırlıklı olarak 1920-1928 sürecinde siyasal ve hukuksal sistemde çok büyük bir dönüşüm gerçekleştiren CHP, bu süreçte hilafet ve saltanat temeline dayalı rejimi ortadan kaldırırken, bunun bir ölçüde dayanağını oluşturan İslam inancının siyasal yönünü de çok büyük ölçüde zayıflatmıştı. Bir yandan medreseler, tekke ve zaviyeler gibi dinsel kurumlar kapatılırken, öte yandan devlet kontrolünde "uysal bir İslam" oluşturulmaya çalışıldı. Cumhuriyet'i kuran kadro, devrimlerin doğasında var olan sertlik politikasını, değişime karşı çıkan İslamcı-muhafazakar kesimlere karşı uygulamaktan çekinmedi. Fakat bununla birlikte devrimi yapmaya kararlı

1 Ayrıntılı bilgi için bkz. Uğur Üçüncü, "Türk Basınına Göre Büyük Taarruzda Din Olgusu", *Türkiyat Mecmuası*, Cilt: 21, Güz 2011, ss. 345-366; Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, C. 1, Kastaş Yayınları, 8. Baskı, İstanbul 1987, ss.78-82.

2 Cumhuriyet'in ilk yıllarında İslam'a yönelik politikaya ilişkin geniş bilgi için bkz. Binnaz Toprak, *Islam and Political Development in Turkey*, Leiden; E.J. Brill, 1981, ss.35-59.

3 Richard Tapper, *Çağdaş Türkiye'de İslam: Din, Siyaset, Edebiyat ve Laik Devlet*, (Çev.: Özden Arıkan), Sarmal Yayınevi, İstanbul 1993, s.8.

4 Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev.: Metin Kıratlı), 2. Baskı, Türk Tarih Kurum Yayınları, Ankara 1984, s.408.

olan kadro, din kurumuna ve İslam inancına karşı değildi. Bu kadro, İslam'ın siyasal ve hukuksal taleplerine karşı çıkmaktaydı. Zaten yapılan devrimlerle "Türkiye'de İslamlığın tümüyle yok edildiğini sanmak yanıltıcı olur. Gerçekte yok edilen, İslamlığın, Osmanlı rejimindeki devlet-din bileşimi örneği içindeki yeridir."⁵ Başka bir deyişle yeni rejim, özünde din karşıtı olmamakla birlikte, dine de eskisinden çok farklı ve sınırlı bir işlev yüklemiştir. Yeni rejimin kurucularına göre artık bundan sonra din, Türk toplumunda da Batılı çağdaş toplumlardaki işlevini yüklenmek zorundadır. Bu bağlamda din, bireysel vicdan sorununa indirgenerek, inanç, insanların kendi özgür iradeleriyle benimseyecekleri bir alan olarak görülmüştür. Bu yaklaşımı 1931-1936 yılları arasında CHP genel sekreterliği yapan Recep Peker şu sözlerle özetlemektedir: "Türkiye'de din telakkisinin hududu, yurttaş vücudunun cildini aşamaz. Onun ne sosyete (toplumda), ne administrasyonda (yönetimde) ve ne politikada yeri yoktur... Din sade bir vicdan işidir, asla bir devlet işi değildir."⁶ Peker'in bu sözleri, dönemin din-devlet ilişkilerini ve izlenen laiklik anlayışını bir ölçüde özetlemektedir.

Yeni rejimin dinin siyasal, hukuksal ve toplumsal alanlardaki işlevini sınırlandırmaya çalışması şüphesiz ki din eğitimi konusundaki politikaları da etkileyecektir. 3 Mart 1924'te kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu (Öğretim Birliği Yasası) ile din eğitimi devlet denetimine alınmış, önce zorunlu olarak okutulan din dersleri süreç içerisinde ilk olarak 1928 yılında ortaokulların programlarından, 1931'den itibaren ise ilkokulların programlarından çıkarılmıştır. Yine aynı tarihli yasa ile kurulan imam hatip okulları da 1930 yılında kapatılmışlardır.⁷ 1945 yılında yeniden çok partili yaşama geçilince de, din eğitimi toplumun ve siyasetin gündemine yeniden girmeye başlamıştır. Dolayısıyla 1930'lardan, imam hatip kurslarının açıldığı 1948 yılına ve din derslerinin yeniden okutulmasına izin verildiği 1949 yılına kadar din eğitimi alanında bir boşluk yaşandığı söylenebilir.

B-Cumhuriyet'in İlk Yıllarından Demokrat Parti İktidarına Din Eğitiminin Tarihsel Arka Planı

Cumhuriyet kurulduğunda yeni devletin yöneticileri birçok alanda olduğu gibi eğitim konusunda da Osmanlı Devleti'nden farklı bir politika belirlemişlerdi. Şer'î ve örfî hukuk kurallarının geçerli olduğu Osmanlı Devleti'nde eğitimin dinsel bir karaktere sahip olması doğaldı. Fakat Cumhuriyet, ideolojisiyle ve kurumsal yapısıyla Osmanlı düzeninin alternatifiydi ve bu yeni alternatif yapı kendisinden önceki eğitim sistemini de tasfiye etmek konusunda kararlıydı.

Cumhuriyet döneminin eğitim ve öğretim alanındaki devrim aşaması 3 Mart 1924'te Öğretim Birliği Yasası'nın kabul edilmesiyle başlamıştır. 3 Mart 1924'te kabul edilen bu yasa için Saruhan Meb'usu Vasıf Çınar Bey tarafından verilen önergede değişikliğin gerekçeleri belirtilmiştir.⁸ Kabul edilen bu yasa ile yeni

5 Niyazi Berkes, *Teokrasi ve Laiklik*, Adam Yayıncılık, İstanbul 1984, s.69.

6 Recep Peker, "Uluslaşma-Devletleşme", *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, C.7, S.41, Temmuz 1936, s.3.

7 1924-1930 yılları arasında faaliyet gösteren imam hatip okullarının açıldıkları yer ve bu süreçte değişen sayıları için bkz. Veli Ertan, Hasan Küçük, *Cumhuriyet Devrinde Din Eğitimi, Din Müesseseleri ve Din Alimleri*, TURDAV Basım, İstanbul 1976, s.25-26.

8 *TBMM Zabıt Ceridesi*, 3 Mart 1924, C.7, Devre:2, ss.21-24.

rejimin vereceği din eğitiminin yasal çerçevesi belirlenmiştir. Yasanın 4. Maddesi din eğitimi görevini Maarif Vekaleti'ne bırakmaktaydı.⁹ 29 Nisan'da yayınlanarak yürürlüğe giren bu yasa ile Tanzimat döneminde kurulan Batılı modern eğitim kurumları ile medreseler (din okulları) arasındaki ikili eğitim sistemine son verilmiştir. Cumhuriyet rejimine geçiş döneminde ise devlet henüz dinsel bir karaktere sahipti. İlköğretim programının temelini de din bilgisi oluşturuyordu.¹⁰ Öğretim Birliği Yasası ile yeniden düzenlenen 1924'teki ilkökul programlarında din bilgisi dersleri birinci sınıftan itibaren haftada ikişer saat olmak üzere "Kur'an-ı Kerim ve Din Dersleri" adı ile yer alıyordu. 1924 yılındaki ortaokul programlarına ise, birinci ve ikinci sınıflara haftada birer saat din dersi konmuş, bu dersler 1927 yılına kadar zorunlu olarak okutulmuş ve bu yıldan sonra ortaokulların programlarında din derslerine yer verilmemiştir.¹¹

1926 yılındaki ilkökul programına göre, din dersleri ikinci ve üçüncü sınıflarda haftada ikişer saat, dördüncü ve beşinci sınıflarda birer saat okutulmaktadır. Dersin amacı, "çocuklarda Allah'a karşı şükran ve sevgi hisleri uyandırmak, onlara İslam dinini sevdirmek ve bütün Müslümanların inançlarında birlik içerisinde olmasının yararlarını öğretmek" olarak belirlenmiştir.¹² 1929 yılında yapılan bir değişiklik ile de ilkökullardaki din derslerinin üç, dört ve beşinci sınıflarda okutulacağı, fakat öğrencilerin bu derslerden sınava girme zorunluluklarının olmadığı belirtilmiştir. İlkokullarda din dersleri, 1930 yılı programında yalnızca beşinci sınıf öğrencilerine, velileri isterse haftada yarım saat verilen bir ders haline getirilmiştir. Bu yıldan sonraki programlarda artık din dersleri bulunmamaktadır. Ancak bu derslerin, köy ilkökullarında 1938 yılına kadar okutulduğu görülmektedir.¹³ Bu tarihten sonra da adı geçen ders, okullardan tamamen uzaklaştırılmış, din öğretimi ise sadece cami hocalarının verecekleri kurslara bırakılmıştır. Bu durum 1949 yılına kadar devam etmiştir.

1930'dan sonraki yirmi yıllık süreçte devlet tarafından ciddi bir din eğitimi verilmemesi ve din görevlileri yetiştirilmemesi¹⁴ şeklindeki bu tutum, o dönemde Türkiye'de geçerli olan lâiklik anlayışı çerçevesinde değerlendirilmelidir. Bu yıllarda Cumhuriyet rejiminin dine bakışını gösteren bir gelişme, 1928 yılında İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde dine ilişkin bir reform programının yayınlanmasıdır. Bu programda, eğitim ve öğretim müfredatlarının "millileştirilmesinden ve bilimselleştirilmesinden" söz ediliyor, toplumsal yaşamın "okulla ve bilimle" yönetilmesinin zorunluluğu vurgulanıyordu. Din, "toplumsal bir kurum" olarak değerlendiriliyor, dinin de aklın ve bilimin gereklerine adapte edilmesi amaçlanıyordu. Bunun örneklerinden biri, CHP'nin 14 Mayıs 1931'deki

9 "Maarif Vekaleti, yüksek diniyat mütehasısları yetiştirmek üzere, Darülfünun'da bir İlahiyat Fakültesi tesis ve imamet, hitabet gibi hidemat-ı diniyenin ifası vazifesiyle mükellef memurların yetişmesi için de ayrı mektepler kûşat edecektir." Bkz. *Düştur*, Tertip 3, C.5, s.667.

10 H. Hüsnü Cırtılı, *İlköğretim: Cumhuriyet Döneminde Eğitim*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1983, s.270.

11 Hasan Âli Yücel, *Türkiye'de Orta Öğretim*, Devlet Basımevi, İstanbul 1938, s.171.

12 "İlk Mektepler Müfredat Programı", İstanbul 1342. Aktaran, Vahdet Ergin, "Cumhuriyetten Günümüze Din Eğitimi ve Öğretimi", *Zaman*, 8 Mart 1988.

13 Yahya Akyüz, *Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal Değişimdeki Etkileri (1848-1940)*, Doğan Basımevi, Ankara 1978, s.279.

14 Fehmi Yavuz, *Din Eğitimimiz ve Toplumumuz*, Sevinç Matbaası, Ankara 1969, s. 45-46.

3. Kongresi'dir. Bu kongrede, dinin sadece bir vicdan işi olduğu kabul edildi. Genel Sekreter Recep (Peker) 16 Ekim 1931'de İstanbul Üniversitesi'nde parti programını açıklarken, dinleyicilerden birinin, "Dünyevileşmiş bir devlette din öğretiminin nedenini" sorması üzerine; "Tamamıyla ihtiyaridir" demişti. Gerçekten de, din derslerine katılım, 1927'den itibaren tamamen anne babaların isteğine bırakılmıştı.¹⁵ Böylelikle İslam inancı, yöneticiler tarafından sadece kişiyle tanrı arasındaki bir ilişki sorununa indirgeniyor, din eğitimi de formal olmaktan çıkarılıyordu.

1930'lu yılların başlarından itibaren din öğretiminin, eğitimin hemen her kademesinden kaldırılmasının sosyal ve kültürel yaşamda bazı sıkıntılara yol açtığı düşüncesiyle, uzun süre sonra ilk kez 15-21 Şubat 1943 tarihinde toplanan 2. Milli Eğitim Şurası'nda "okullarda ahlak eğitiminin geliştirilmesi ve ilkokullarda bu ilkelerin gerçekleşmesini sağlayacak tedbirlerin düşünülerek programa alınması" konusuna yer verilmiştir.¹⁶ 1940'ların ortalarından itibaren ise, rejimin dine yönelik politikasında somut değişiklikler görülmeye başlamıştır. Bu dönemde dine, pragmatik bir tarzda yaklaşan iktidar partisi içindeki bir grup, yönetimin dinsel alanda dolduramadığı boşlukları fark edince, sınırları merkezîyetçi bürokrasi tarafından belirlenmiş kontrollü bir dini eğitime izin verilmesini önermiştir.

1946 yılı Ocak ayı içinde C.H.P Divanı, yaptığı toplantılarda din eğitimi konusunda görüşmelere başlamıştır. Bu görüşmeler sonucunda yapılan açıklama ile Cumhuriyet rejiminin temel esaslarından olan laikliğin zayıflatılmasına yönelik en küçük bir girişime izin verilmeyeceği belirtilirken, aynı zamanda gizli din eğitimi veya Arap harfleriyle öğretim yapılmasına karşı uygulanan yasağın sürdürüğüne de dikkat çekilmiştir. Bununla birlikte din eğitimi konusunda isteğe bağlı olmak, okul binaları dışında ve tamamen devlet kontrolü altında olmak koşuluyla, Milli Eğitim Bakanlığı'ndan izin alınarak Türkçe harflerle ve özel din öğretiminin düzenlenmesinin hükümetin görevi olduğu belirtilmiştir.¹⁷

Bu konudaki çalışmaların tamamlanmasından sonra, "özel din eğitimi"ne ilişkin ilkeler belirlenmiş ve CHP Divanı tarafından onaylanmıştır. Buna göre; "medeni haklara sahip yurttaşlar 789 sayılı Maarif Teşkilatı Kanununun 4. maddesi gereğince Milli Eğitim Bakanlığında izin almak şartıyla, İslam dininin akidelerini ve ibadetinin esaslarını öğrenmek isteyen çocuklara bunları öğretmek maksadıyla din bilgileri dersaneleri açabileceklerdir."¹⁸ İstanbul Müftüsü Ömer Nasuhî Bilmen de konuyla ilgili olarak Diyanet İşleri Başkanlığı'na "dini hizmette ihtiyaçlara cevap verilebilmesi ve ehil olmayan kişilerin işbaşına koşulmasını engellemek için büyük illerde Kur'an-ı Kerim kursları ve imam hatip okulları açılması" önerisinde bulunmuştur¹⁹. CHP'nin 17 Kasım'da toplanan Yedinci Kurultayı'nda da "din eğitimi" tekrar gündeme getirilmiş ve bu konu ateşli tartışmalara neden

15 Gotthard Jaschke, *Yeni Türkiye'de İslamlık*, (Çev.: Hayrullah Örs), Bilgi Yayınevi, Ankara 1972, s.82.

16 Mehmet Şanver, "TBMM Tutanaklarına Göre Türkiye'de Din Eğitimi (1946-1957)", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1996, S.1, s.335-336.

17 *Ulus*, 2 Mayıs 1947.

18 *Akşam*, 3 Temmuz 1947.

19 Ramazan Buyrukçu, *Kurumsal Değişim ve Gelişim Boyutlarıyla Türkiye'de Mesleki Din Eğitim-Öğretimi*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2007, s.39-40.

olmuştur. 4 Aralık tarihinde çalışmalarını tamamlayan Kurultay'da laiklik yeniden tanımlanırken, devletin resmi okullarında din eğitimi verilmesi konusunda ise herhangi bir karar alınmamıştır.

CHP içerisinde, Milli Eğitim Bakanlığı'nın denetiminde resmi okullarda din eğitimi verilmesi yönündeki eğilim güçlenince, 1948 yılı Şubat ayında Parti Meclisi Grubu tarafından bir komisyon kuruldu. Bu komisyon, ilkokullarda din eğitimi verilmesi ve ayrıca dini meslek okullarının açılması konusunu araştırmak üzere çalışmalarına başladı.²⁰ Komisyonun bu konuda hazırladığı rapor, uzun süren görüşme ve tartışmalardan sonra değişikliğe uğratılarak CHP Meclis Grubu tarafından kabul edildi. 19 Şubat 1948 tarihinde alınan karara göre, yeniden ve yalnızca ilkokul dördüncü ve beşinci sınıflarda isteğe bağlı olarak din eğitimi verilmesi kararlaştırıldı. Ne var ki, bu kararın uygulanması bir yılı aşkın bir zaman alacaktır. Bu gecikme TBMM'de tartışma konusu olmuştur. Örneğin konuyla ilgili olarak Yozgat Milletvekili İhsan Olgun, 8 Aralık 1948'de Milli Eğitim Bakanlığına sözlü bir soru yöneltirken, Van Milletvekili İbrahim Arvas ise, kararın üzerinden uzun süre geçmiş olmasına rağmen harekete geçilmemesini eleştirmiştir.²¹ Bu karar ancak bir yıl sonra tek parti döneminin son hükümeti olan Şemsettin Günaltay'ın Başbakanlığındaki hükümet döneminde yaşama geçirilebildi. Karar, 15 Şubat 1949'da Tebliğler Dergisi'nde ilan edildi. Buna göre dersler, ilkokullarda 4. ve 5. sınıflarda haftada ikişer saat olmak üzere, öğrenci velilerinin yazılı isteği bulunmak ve ders zamanları dışında uygulanmak koşuluyla uygulamaya konuldu.²²

Ülke yöneticilerinin okullara din derslerinin yeniden konması ve okutulacak dersin içeriği konusunda son derece duyarlı davrandıkları görülmektedir. Yayınlanan genelgede, öğrencilere verilecek dinsel bilgilerin, İslam'daki mezhepler üstü genel bilgileri içermesi gerektiği özellikle vurgulanmıştır. Ayrıntısına girilmiş bir din öğretiminin ulusal birliği zedeleyebileceğinden endişe edilmekteydi. Bu nedenle de okutulacak din dersleri kitapları büyük bir özenle hazırlanmış, kitaplarda ulus ve yurt sevgisi ön plana çıkarılmıştı. Öyle ki, Milli Eğitim Bakanlığı ve Diyanet İşleri Bakanlığı temsilcilerinden oluşan bir komisyonun hazırladığı ilk din bilgisi kitabı, Türkler dışındaki Müslümanların muhtemelen güçlükle tanıyacakları İslam'ın modern bir anlatımını sunmaktaydı.²³ Aslında Cumhuriyet rejimi, din dersleri aracılığı ile doğru bulduğu bir İslam yorumunu vermeyi amaçlamaktaydı. Bu yorum ise, İslamiyet'i güzel ahlaka, ibadete indirgeme şeklindedir. Bu yeni İslam anlayışı, soğuk savaş döneminin başlamasıyla Türkiye'yi tehdit ettiği düşünülen komünizm karşısında ulusal birliğin ve kültürün önemli bir unsuru olarak görülmekteydi.

1950 yılında Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi ve Cumhuriyet'in kuruluşundan beri devam eden yirmi yedi yıllık tek parti yönetiminin sona ermesi, dine ve din eğitimine yeni bir yaklaşımı da getirdi. Demokrat Parti iktidarına kadar çocuklarının din dersini almasını isteyen aileler okul yönetimine dilekçe verirken

20 *Cumhuriyet*, 16 Şubat 1948.

21 Şanver, agm, s.337-338.

22 Muhammet Şevki Aydın, *Cumhuriyet Döneminde Din Eğitimi Öğretmeni Yetiştirme ve İstihdamı (1923-1998)*, Akabe Kitabevi, 2000, Ankara, s.51

23 Lewis, age, s. 414.

bu zorunluluk tersine çevrildi. Artık çocuklarının bu dersi almasını istemeyenler dilekçe vereceklerdi. Aslında bu uygulama dinsel-geleneksel değer yargılarının çok etkili olduğu o dönem Türk toplumunda din derslerini uygulamada zorunlu kılınması anlamını taşımaktaydı. Çünkü özellikle taşrada herhangi bir ailenin istese bile, okula dilekçe ile başvurup çocuğunu din eğitiminden muaf tutması düşünülemezdi.

C-Partiler Arası Politik Yarış ve İmam Hatip Kursları'nın Açılması

Türkiye'de Cumhuriyet'in kurulmasından sonra çok partili yaşama geçiş konusundaki ilk deneyim, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşu ile yaşanmıştı. Bu başarısız deneyimden sonra 1930'da güdümlü bir siyasal hareket olan Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulmuş, fakat bu parti de uzun ömürlü olamamıştı. 1945 yılında ise çeşitli iç ve dış faktörlerin zorlamasıyla bir kez daha çok partili yaşama geçildi. Bu yeni deneme CHP'nin dine bakış açısını yeniden gözden geçirmesi ve değiştirmesine neden oldu. Bir başka deyişle 1945 yılında başlayan demokratikleşme sürecinin en fazla etkilediği alan laiklik anlayışı olmuştur. Bu süreç; katı, baskıcı laiklik politikasının yumuşaması ve dinsel öğelerin kamusal alanda daha fazla görünmeye başlamasıyla devam etmiştir.²⁴

Cumhuriyet'in ilk yıllarında tepeden inmece bir modernleşmeyi ve toplumu dönüştürmeyi hedefleyen CHP, geçen yirmi yıllık süreç içerisinde dini, modernleşmeye engel bir kurum olarak görmüştü. CHP, bu süreç içerisinde ülkenin laikleşmesi konusunda önemli değişimler de gerçekleştirmiştir. Bunları yaparken de muhafazakar-İslamcı çevrelerle uzlaşma arayışında olmamıştır. Bir başka deyimle belirtilen dönemde "militan laiklik"²⁵ olarak tanımlanabilecek bir politika izlemiştir. Oysa çok partili demokratik sisteme geçişle birlikte, tek parti yönetiminin bu baskıcı olarak nitelendirilecek politikalarını eleştiren ve halkın dinsel duygularını politik amaçlarla ustaca kullanabilecek partiler de ortaya çıktı. Millet Partisi bunlardan biriydi. Örneğin CHP ve Demokrat Parti'nin laiklik politikaları arasında belirgin bir fark görülmezken, bu parti, programının 7. Maddesinde, "parti, içtimai nizamın teşekkülünde itikatların, ahlakın, geleneklerin, örf ve adetin büyük hislerini tanır", 8. Maddesinde partinin, "din müessesesine ve millî an'anelere hürmetkar" olduğuna yer vermiştir. Ayrıca diğer partilerin programında yer almayan, okullarda din derslerinin okutulması ve ilahiyat okullarının açılması konusu da, ilk kez MP'nin programında açıkça ifade edilmişti.²⁶ Bu durum muhafazakar toplum kesimlerinin CHP'den uzaklaşmasına yol açabilirdi.²⁷ Bunun dışında 21 Temmuz 1946'da

24 Ramazan Akkır, "Türkiye'nin Demokrasiye Geçiş Süreci ve Laiklik Anlayışının Değişmesinde Bir Dönüm Noktası: CHP'nin Yedinci Olağan Kurultayı", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 9/2 Winter 2014, s.54.

25 Cem Eroğul, *Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi, Ankara 1990, s.81.

26 Eşref Edip, "Partilerin Din Siyaseti", *Sebilürreşad*, C.4, S.76, Nisan 1950, s.7-8. Ayrıca Millet Partisinin din politikası konusunda detaylı bilgi için bkz. Ercan Haytoğlu, *Millet Partisi, Cumhuriyetçi Millet Partisi, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (1948-1960)*, (DEÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir 1994, ss.111-116.

27 Dönemin CHP milletvekili ve Milli Eğitim Bakanlarından biri olan Tahsin Banguoğlu, anılarında özellikle 1946 seçimlerinden sonra CHP'nin paniğe kapıldığını ve din eğitimi hususunda bir şeyler yapılmadığı takdirde, bir dahaki seçimlerde oy alamayacağını düşünerek din eğitimi konusunun gündeme alındığını iddia etmektedir. Bkz. Tahsin Banguoğlu, *Kendimize Geleceğimiz, Derya Dağıtım*, İstanbul 1984, ss. 97-99.

yapılan ilk çok partili genel seçimde, henüz aylar önce kurulan ve örgütlenmesini tamamlamadığı için birçok yerde seçime giremeyen DP'nin halktan beklenmedik oranda destek görmesi de, CHP'nin izlediği politikaları gözden geçirmesine neden oldu.²⁸ CHP yöneticileri şunu fark etmişlerdi; değişim kaçınılmazdır. Bu değişim iki yönlü olacaktı. Bir yandan ulusal burjuvazinin artık karşı çıktığı devletçi ekonomi politikasını değiştirmek, diğer yandan da toplumun çeşitli kesimlerinde rahatsızlık yaratan laiklik politikasını değiştirerek bir ölçüde liberalleşmek.²⁹ Bir başka deyimle, siyasal rekabet ve yarışın başlamasıyla birlikte CHP, oy kaybının önüne geçebilmek düşüncesiyle, o döneme kadar izlediği politikadan uzaklaşmaya başladı.

Çok partili yaşama yeniden geçilmesi, toplumun taleplerinin dikkate alınması zorunluluğunu da beraberinde getirdi. Tek parti döneminden farklı bu siyasal ortam ise din-siyaset ilişkisinin yeniden tanımlanmasına yol açmıştır.³⁰ Çoğulcu parlamenter sistem içerisindeki rekabet, partilerin dini birbirlerine üstünlük sağlamaya yarayacak bir araca dönüştürmelerine neden olmuştur. Dolayısıyla olabildiğince fazla oy alarak rakip partileri geride bırakma çabası, dini bu konudaki en etkili araç haline getirmiştir.³¹ Bu yeni dönemde politikacılar daha fazla oy alabilmek düşüncesiyle, yıllardır unutulmuş olan halk kitlelerine yönelmeye başladılar. Bu esnada, toplumun İslam inancına olan duyarlılığı ile karşılaşırken, aynı zamanda onların din görevlilerine ve din eğitime olan gereksinimlerini de fark ettiler.³² Zaten bu dönemde iktidarla muhalefet arasındaki en önemli tartışma konularından biri din eğitimiydi.

TBMM'de, devlet denetiminde resmi okullarda din eğitiminin tekrar verilmesi konusu 24 Aralık 1946 tarihinde gündeme getirilmiştir. Bu konu, "gençliğin ana-babaya saygı beslemediği gibi bir ahlaki endişe ve komünizm tehlikesine karşı bir korunma tedbiri olarak"³³ Meclis'te tartışmaya açıldı. Bursa milletvekili Muhittin Baha Pars ve İstanbul Milletvekili Hamdullah Suphi Tanrıöver, komünizm tehlikesine karşı manevi direnci sağlamak üzere din eğitiminin yeniden verilmesi konusunda önerge sundular. Önerge, Başbakan Recep Peker'in sert tepkisi ile karşılandı. Peker, "dini propagandaya kapı açmayı" ve böylelikle "şariat hayatının ikamesi ihtimalini" reddederek, komünizme karşı din eğitimi "zehiri zehirle tedavi"ye benzetmiştir. Başbakan'a göre, "Bugünün Türkiye'si, medenilaik telakkinin müstesna bir numunesidir. Vatandaşın duası ve ibadeti, başka bütün laik ülkelerden ziyade devletin himayesi altındadır"³⁴ diyerek bu öneriye

28 Çetin Özek, *100 Soruda Türkiye'de Gerici Akımlar*, Gerçek Yayınları, İstanbul 1968, s.164. CHP'nin önde gelenlerine göre DP'nin beklenmedik başarısının nedeni, milletin o zamana kadar ihmal edilen ekonomik ve dini ihtiyaçlarına uygun politikalar geliştirmesidir. Şaban Sitembölükbaşı, *Türkiye'de İslam'ın Yeniden İnkişafı (1950-1960)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995, s. 21.

29 Mete Tunçay, (1983), "Din Devlet İlişkileri-Laiklik," *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.3, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s.572.

30 Şerif Mardin, *Türkiye'de Din ve Siyaset*, (Der.: Mümtaz'er Türköne, Tuncay Önder), İletişim Yayınları, 11. Baskı, İstanbul 2005, s.113.

31 Kadir Dede, "İnönü'den Bayar'a "Gericiilik": Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Din Merkezli Tartışmalar", *Resmi Tartışmalar-7-*, 31 Mart'tan Günümüze "Gericiilik" Söylemi, (Editör: Fikret Başkaya), Özgür Üniversite Kitaplığı, Ankara 2009, s.92.

32 Nahit Dinçer, *1913'ten Bugüne İmam-Hatip Okulları Meselesi*, Yağmur Yayınları, İstanbul 1974, s.49.

33 Beyza Bilgin, *Türkiye'de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri*, Emel Matbaacılık, Ankara 1980, s.56.

34 *TBMM. Zabıt Ceridesi*, Dönem: VIII, C.3, Birleşim:22, Ankara 1947, s.444.

karşı çıkmış, konunun daha geniş ve uygun bir zamana bırakılmasını isteyerek tartışmayı sonlandırmıştır.³⁵ Din eğitimi konusundaki talep ve öneriler belki o an için başbakan tarafından rafa kaldırılmıştı, fakat bu konu artık toplumun ve TBMM'nin gündeminden düşmeyecekti.

Başlangıçta din eğitiminin yeniden verilmesi konusunda CHP temkinli davranmaktaydı. Fakat en güçlü muhalefet partisi olan DP ile toplumun muhafazakar kesimi arasındaki yakınlaşmayı görünce³⁶ bu konudaki politikasını netleştirme zorunluluğu duydu. Öte yandan, geri kalmışlıktan hızlı bir biçimde kurtulmanın yollarından bir olarak da “aydın din adamı”na gereksinim olduğu düşüncesi bazı CHP'liler arasında savunulmaktaydı. Bu düşüncüyü savunanların ortak noktası şudur: Cumhuriyet'in ilk yirmi yılında din adamı yetiştirilmesi ihmal edilmiştir. Bunun sonucu olarak da, toplumun kalkınma hareketine katılması sağlanamamış ve arzulanan başarı elde edilememiştir. Bu düşüncede olanlara göre, aydın din adamları, toplumla işbirliğinin sağlanmasında, manevi değerlerin korunmasında, sol akımlara karşı konulmasında önemli roller oynayacak ve böylece kalkınma gerçekleşecektir.³⁷

Belirtilen neden ve beklentilerle, uzun tereddütlerden sonra devlet denetiminde din eğitimi verilmesi için girişimde bulunulması kabul edildi. Bu doğrultuda parti meclisi, 1947 Ocak ayı içerisinde hükümetçe, Milli Eğitim Bakanlığı'nın denetiminde ve resmi okullar dışında özel kişilerin Latin alfabesiyle İslam dinini öğretmesine izin verilmesi için öneride bulunmayı kararlaştırdı.³⁸ 1947 yılında Anadolu Ajansı “Din Eğitiminin Serbestliğine” dair CHP Divanı tarafından onaylanan bir tebliğ yayınladı. Tebliğ, “Din Bilgisi Dershaneleri” açılmasına ilişkindi. Tebliğde, “Din Bilgileri Dershaneleri’ne öğretmen yetiştirmek, imam hatiplik hizmetleri için eleman hazırlamak amacıyla yurttaşlar din eğitimi seminerleri dahi açabilirler. Seminerler ortaokul öğretimine dayanır ve ortaokul mezunlarına beş, lise mezunlarına iki yıllık öğretim verilir. Bu dershanelerde Milli Eğitim Bakanlığı'nca onaylanandan başka kitaplar okutulmaz” deniyordu. Bu dershaneler ve seminerlerde verilecek olan eğitimin, milli bütünlüğü bozucu, mezheplere dayalı ve vatandaşlar arasında nefret duygusu uyandırmayacak şekilde yapılmasına dikkat edilecekti. Yine tebliğe göre, 1947-1948 eğitim-öğretim yılından başlayarak yürürlüğe konmak üzere, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından bahsedilen esasları kapsayıcı bir yönetmelik düzenlenerek, din bilgisi dershaneleri için de program ve kitap hazırlanacaktı.³⁹ Hazırlatılan bu kitapların bazıları ciddi eleştiri ve şikayetlere de neden olmuştur. Örneğin Nurettin Artam ve Nurettin Sevin tarafından 1948 yılında “özel din dershanelerinde” okutulmak üzere hazırlanan, “Müslüman Çocuğun Kitabı” adlı çalışma, İslam'ın ibadet yönüne gereğinden fazla yer verildiği, sosyal yönünün ise

35 Bu konudaki tartışmaların tamamı için bkz. TBMM. Zabıt Ceridesi ss.426-446. Bu tartışmalara ilişkin bir değerlendirme için bkz. Tahsin Banguoğlu, *Kendimize Geleceğimiz*, Derya Dağıtım, İstanbul 1984, ss.97-102.

36 DP Genel Başkanı Celal Bayar'ın yaptığı bir konuşmada, “Türk milletinin Müslüman olduğunu, Müslüman olarak Allah'ına kavuşacağını” belirtmişti. Bkz. Nazmi Sevilgen, Celal Bayar Diyor ki, İstanbul 1951, s.352. Bayar'ın bu konuşması İslami çevrelerde ihtiyatlı bir memnuniyet yaratmıştı. Bkz. *Sebilürreşad*, C.2, S.27, s.27.

37 Yavuz, age, s.54.

38 *Ulus*, 27 Ocak 1947.

39 *Selamet Mecmuası*, S.8, 11 Temmuz 1947, s.11.

ihmal edildiği gerekçesiyle eleştirilmiştir.⁴⁰ Ömer Fevzi Mardin tarafından 1946 yılında yazılan ve yine bu dersanelerde okutulması düşünülen “Din Dersleri” adlı kitap ise, “İslam’ı yanlış tanıttığı”, “kitabının misyonerlik propagandası yaptığı ve yeni bir din aşılamağa çalıştığı” gerekçesiyle şikayet konusu olmuş ve toplatılması talep edilmiştir.⁴¹ CHP hükümeti ilk aşamada devletin laik olmasını gerekçe göstererek devlet okullarının programlarında din eğitime yer vermemiş, ancak devlet kontrolünde vatandaşlarca yapılmasını uygun bulmuştur.⁴² Ayrıca özel kişilerin, deneyimli öğretmenlerin rehberliğinde, Milli Eğitim Bakanlığı’nın belirlediği özel bir komisyon tarafından kabul edilen ders kitaplarıyla, imam yetiştirmek üzere okullar açılmasına da izin verilecekti.⁴³ Sınırlı din eğitime izin verilmesiyle birlikte bazı yerlerde çalışmalar başladı. Hatta kimi yerlerde CHP kendi binalarında din eğitimi vermeye başladı. Bu durum ise DP’liler tarafından sert biçimde eleştirildi. Çünkü onlara göre CHP, “din propagandası ile kendi (DP) üyelerini avlamaya çalışmaktadır.”⁴⁴ Sınırlı yerlerde ve kısa sürelerle din eğitiminin verilmesine rağmen, CHP parti divanında kabul edilen bu öneriler yaşama geçirilemedi. Somut adımların atılması için CHP’nin ünlü Yedinci Kurultay’ını beklemek gerekecekti.

Bu öneriler CHP’nin Yedinci Kurultay’ında görüşüldü. Kurultay’dan din eğitime yeniden başlanması yönünde bir karar çıkmasa da, 17 Kasım 1947 tarihinde başlayan ve on dokuz gün süren kurultay, siyasal sistemin liberalleşmesi konusunda bir dönüm noktası olarak nitelendirilebilir. Bu kurultay aynı zamanda CHP’nin yeni bir yapılanma sürecine girdiğinin de göstergelerinden biri olarak kabul edilebilir.⁴⁵ 1947 Kurultay’ının en dikkat çekici özelliği CHP’nin altı ilkesinden bazılarının yeniden yorumlanması ile delege ve milletvekillerinin topluma din eğitimi verilmesi konusundaki istekleri olmuştur. Delege ve milletvekillerinin dinin toplumsal hayattaki yerini belirlerken ve din öğretimi konusunu gündeme getirirken, o zamana kadar yapılmış olan uygulamaların dışında, hatta bunlara ters gelebilecek bazı isteklerde bulunmuş olmaları da kurultayın en belirgin özelliği olmuştur.⁴⁶ Bunlar arasında laikliğin yeniden gözden geçirilmesinden, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından ilkokullara din dersi konulmasına, din bilgisi öğretmeni yetiştirmek için bir ilahiyat fakültesi açılmasından, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın devletten ayrılarak, özerk bir yapıya geçirilmesine kadar farklı istek ve öneriler olmuştur.⁴⁷ Örneğin bu konu üzerinde en çok duranlardan biri olan Seyhan Milletvekili Sinan Tekelioğlu, ülkede Müslüman olmayan vatandaşların dini gereksinimlerini karşılama konusunda Müslümanlardan daha iyi durumda olduklarını belirterek, uzun süreden beri din eğitimi verilmemesi nedeniyle, köylerde dini gereklere göre ölüleri gömecek kimsenin kalmadığını iddia etmiştir, Ayrıca Tekelioğlu’na göre

40 Jaschke, age, s.85.

41 *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*, 86105-30-10-0-0-87-574-1.

42 Zeynep N. Kaya, “Din Derslerinin Örgün Eğitime Yeniden Girişi ve Basında Din Öğretimi - Laiklik Tartışmaları (1947-1949 yılları)”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, Yıl:1, S.2, s.85.

43 *Ulus*, 7 Mayıs 1947.

44 *Yeni Asır*, 8 Aralık 1947.

45 Cemil Koçak, “Siyasal Tarih (1923-1950)”, *Türkiye Tarihi*, C.4, Cem Yayınevi, İstanbul 2005, 189.

46 Hakan Uzun, “İktidarını Sürdürmek İsteyen Bir Partinin Kimlik Arayışı: Cumhuriyet Halk Partisi’nin 1947 Olağan Kurultayı”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XII/25 (2012-Güz), s.124.

47 *CHP Yedinci Büyük Kurultay Tutanağı*, Ankara 1948, ss.448-451.

toplumda ahlaka uygun olmayan davranışların ve kötü alışkanlıkların artmasının temel nedeni de genç nesillerdeki inanç eksikliğidir.⁴⁸ Kayseri milletvekili İsmail Berkok ise, bazı çevreler tarafından gündeme getirilen “irtica tehlikesi”nin tamamen yalan olduğunu belirttikten sonra, konuşmasında şunlara değinmiştir: “Devleti olan, hükümeti olan, mahkemeleri olan memlekette ne irtica vardır, ne gayya kuyusu. Fakat yeni nesle mutlaka din ahlaki ve din terbiyesi vermekle doğru yolu göstermiş olacağız.”⁴⁹ Yine Kurultay delegelerinden biri olan Yusuf Ziya Kösemen’in din eğitimi konusunda devlete yüklenen sorumluluğu hatırlatması da dikkat çekicidir: “ Arkadaşlar! Bilirsiniz ki 1924 tarihinde 430 numaralı Tevhid-i Tedrisat Kanunu meydana çıkmıştır; bugün dahi bu kanun meridir. Bu kanuna göre dini tedrisat, dini müessesat ile birlikte Milli Eğitim Bakanlığı’na devredilmiştir. Bu kanuna göre bu bakanlığın vatandaşın dini ve ahlaki terbiyesiyle meşgul olması lazımdır fakat laiklik uhdemize bir halel gelmesin diye bu mühim vazife ihmal edilmiştir.”⁵⁰ Kongrede ayrıca, komünizmle mücadele edilmesi, halk tarafından saygıyla anılan büyüklerin türbelerinin açılması, ilk ve ortaokullarda din eğitiminin yapılması, ilahiyat fakültesi ve imam hatip okullarının açılmasına dair dokuz önerge verilmiştir.⁵¹ Uzun süren tartışmalardan sonra⁵², kesin bir karar alınmamakla birlikte, din eğitimi verilmesi yönündeki görüşler ağırlık kazandı.

Laiklik anlayışının ve dine yönelik bakış açısının yeniden değerlendirilip esnetildiği Yedinci Kurultay’dan hemen sonra uygulamaya dönük ilk somut adımlar da atılmaya başladı. Kurultay’ın toplanmasından yaklaşık iki ay sonra, 1948 yılı Ocak ayında CHP milletvekillerinden İbrahim Arvas ve Fatih Gökmen, imam hatip yetiştirmek amacıyla devlet okullarının yeniden açılması ve bir ilahiyat fakültesinin kurulması için, bir kanun tasarısı verdiler. Bu tasarı konusunda Demokrat Parti İstanbul Milletvekili Cihad Baban şunları belirtmekteydi:

“Biz layiklik prensibinden zerre kadar ayrılacak değiliz. Ama din, sadece Allah ile kul arasında bir bağ değil, aynı zamanda, sosyal bir gerçeklik, bir cemaat işidir. Köylerde çoğu zaman, ölüleri gömmek için bir hoca bulunmamaktadır. Eğer biz din adamı yetiştirmezsek, batıl mutaassıp inançlar yayılır. Şimdiden ‘semavi mektuplar’ın elden ele dolaştığı duyulmaktadır. Dini taassubun olduğu kadar, mutaassıp dinsizliğin de toplumumuzda yeri yoktur. Biz layiklik prensibini İslamlığı Türkiye’den atmak için almadık. Sovyet yayılmalarına karşı, Java’dan ta Atlantik okyanusuna kadar uzanan İslam kuşağının gücünden faydalanmamız gerekir.”⁵³

CHP’nin Yedinci Kurultayı’nda yapılan tartışmalar sonucu varılan kararlar, uygulamaya geçirilmiş ve imam hatip mekteplerinin ve ilahiyat fakültesinin açılması için 14 Ocak 1948’de Van milletvekili İbrahim Arvas tarafından Meclise

48 Age, s.451.

49 Age, s.453-454.

50 Age, s.462.

51 Age, s.511-512. Örneğin Kurultay’ın Kayseri delegesi Şükrü Nayman, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın din adamları yetiştirmesi, dini düşüncüyü yayması ve ülkedeki din hizmetlerini düzenlemesi gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca okullarda din dersi okutulmasını da isteyerek irticadan değil, komünizmden korkulması gerektiğini belirtmiştir. Bkz. A.g.e., s.451-452.

52 Tartışmalar için bkz. CHPYedinci Kurultay Tutanağı, ss.448-462.

53 Jaschke, age, s.77.

kanun teklifi verilmiştir.⁵⁴ 10 Şubat 1948'de toplanan CHP Parti Meclisi Grubu, Başbakan Hasan Saka'nın önerisi üzerine, ilkokullarda eğitim gören öğrencilere din dersi verilmesi, ayrıca imam ve hatip gibi din görevlilerini yetiştirmek amacıyla meslek okullarının açılması konusunda inceleme yapmak üzere bir komisyon kuruldu.⁵⁵

Başkanlığına Feridun Fikri Düşünsel'in getirildiği komisyon, yaklaşık üç ay süren çalışma sonucunda hazırladığı raporda⁵⁶, ilkokullardaki din eğitimine ek olarak, Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı olmak üzere imam hatip okullarının yeniden açılması konusunda da olumlu görüş bildirmiştir.⁵⁷ Komisyon raporunun açıklamasından sonra, Başbakan Şemsettin Günaltay'ın katılmadığı 6 Mayıs 1948 tarihindeki CHP Meclis Grup toplantısında rapor üzerinde değerlendirmeler yapıldı ve sert tartışmalar yaşandı. Tartışmanın odak noktası, açılacak olan kursların Diyanet İşleri Başkanlığı'na mı, yoksa Milli Eğitim Bakanlığı'na mı bağlı olacağı sorunuuydu. Özellikle Tahsin Banguoğlu ve Nihat Erim, Diyanet İşleri Başkanlığı çevresinde toplananların eski medrese zihniyetinin yaşlanmış temsilcileri olduklarını, bu nedenle de bu kurum tarafından açılacak olan okulların modern olamayacağını belirtip, bundan dolayı okulların Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanması konusunda ısrarcı oldular.⁵⁸ Bu nedenle de toplantıda herhangi bir karar alınamadı.⁵⁹ Daha sonraki görüşmelerde uzlaşma sağlandı ve ortak bir karara varıldı.⁶⁰ Sonuçta hükümet okul yerine, Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı olarak imam hatip kurslarının açılmasını kararlaştırmıştır.⁶¹ Bu kurslara ancak ortaokul mezunları ve askerliğini yapmış kimseler devam edebilecekti.⁶² Bu koşul, ileride din hizmetlerini sunacak olan kurs mezunlarının aydın ve ileri fikirli birer vatandaş olarak yetişme olanağı sağlayacağı düşünülerek olumlu karşılanmıştır.⁶³ Fakat kimi çevrelerde ise, kurslara kayıt olacak öğrencilerin yetişkinler arasından seçilmesi eleştiri konusu edilmiştir.⁶⁴ Yayınlanan tebliğden hemen sonra, imam hatip kurslarının açılması için hazırlıklara girildi. 30 Aralık 1948 tarih ve 247 sayılı kararı ile de bu kurslarda okutulacak program belirlenmiştir.⁶⁵ CHP'de hakim olan anlayışa göre, on ay süre ile eğitim verecek olan bu kurslar, rejimin belirlediği ilkeler doğrultusunda kültürlü, aydın din görevlileri yetiştirecekti.

54 Abdullah Akın, *Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi 1920-1950*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2011, s.122.

55 "Dini Tedrisat ve İmam-Hatip ve Hafız Okulları", *Cumhuriyet*, 13 Şubat 1948.

56 Söz konusu raporun orijinal metni için bkz. BCA, 30-1-00-42-251-17. Ayrıca bkz. *Selamet Mecmuası*, C.2, S.45, s.12-13.

57 *Yeni Sabah*, 26 Mayıs 1948.

58 Zeynep Nevzatoglu, *Basında Din Eğitimi-Öğretimi, Laiklik Tartışmaları (1945-1960)*, (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Eğitimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2006, s.91.

"Tarihi bir Rapor", *Selamet Mecmuası*, C.2, S.45, 26 Mart 1948, s.12-13.

59 *Vatan*, 7 Mayıs 1948.

60 *Akşam*, 21 Mayıs 1948.

61 Hükümetin bu kararı İslamcı çevreler tarafından tepkiyle karşılandı. "Açılacak olan İmam Hatip Mektepleriyle Maarifin ne ilgisi var? Maarif Diyanet işlerini de üzerine alıyorsa, o vakit Diyanet Başkanlığına ne lüzum var? Hem laikiz diyorlar, hem din işlerine karışıyorlar. Karışmayın bizim dinimize, imanımıza... Laik misiniz, yoksa din düşmanı mı?" *Sebilürreşad*, C.1, S.18, Ekim 1948, s.286.

62 *Ulus*, 21 Mayıs 1948. Ayrıca bkz. İsmet Parmaksızoglu, *Türkiye'de Din Eğitimi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1966, s.29.

63 *Ulus*, 24 Mayıs 1948.

64 Metin Tokar, "Dünyanın en ihtiyar talebeleri İstanbul'da", *Cumhuriyet*, 4 Şubat 1949.

65 *Son Posta*, 4 Ocak 1949.

İlk kurslar, 15 Ocak 1949 tarihinde İstanbul ve Ankara'da açıldı.⁶⁶ Dönemin Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu ise Meclis oturumunda yaptığı bir konuşmada, imam hatip yetiştirme kursları için 6 yerde hazırlık yapıldığını ancak ilginin beklenenden az olduğunu, İstanbul'da 14, Ankara'da ise 6 kişinin bu kurslara kaydolduğunu belirtmiş, Şubat 1949 itibarıyla de kursların öğretime açılacağını söylemiştir.⁶⁷ Milli Eğitim Bakanlığı imam hatip kurslarının ilk olarak, İstanbul, İzmir, Ankara, Diyarbakır, Erzurum ve Seyhan, il merkezlerinde açılmasına karar verdi.⁶⁸ Bu kursları Konya, Kastamonu, Bursa, Trabzon,⁶⁹ ve daha sonra Isparta, Afyon, Urfa'da açılan kurslar izledi.⁷⁰ Milli Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Heyeti'nce incelenen ve Bakanlık tarafından onaylanan kurs programında şu dersler yer almaktaydı: Kur'an-ı Kerim, Hadis ve Tefsir, Akaid, İbadet, Ahlak, Hutbe, Türkçe, Tarih, Coğrafya, Yurt Bilgisi ve Sağlık Bilgisi.⁷¹ Derslerden de anlaşılacağı gibi, İslam şeriatının sosyal ve toplumsal alandaki uygulamalarına ait ayetlere dayanan "Fıkıh" konusu programa dahil edilmemişti. Böylece yöneticiler, bir yandan dinin eğitim sisteminde resmi düzlemde yer almasını sağlarken ve toplumsal yaşamdaki önemini kabul ederken, öte yandan da "ulusal bir din oluşturma" politikasını yeniden uygulamaya başladılar.

Kurslara katılanlar yaşlarına, mesleklerine ve eğitim düzeylerine göre farklılıklar göstermekteydi. Bazı öğrenciler Kur'an'ı hıfz etmişken, bazıları ise henüz Kur'an okumayı bile bilmemekteydiler. Bu durum öğretmenler açısından sınırları belli bir müfredat programı hazırlamalarını da güçleştirmekteydi.⁷² Bu kurslarda çalışacak öğretmenlere ise "Geçici Hizmetliler Ücreti" başlığı altında aylık 200 lira maaş verilmesi kararlaştırılmıştır.⁷³ Kursların statüleri, mezunlarının istihdam koşulları ve alacakları ücretlerin bir türlü belirlenmemesi ve bu ücretlerin tatminkar olmayacağı yönündeki söylentiler, TBMM'de eleştiri konusu olmuştur. Eleştiriler özellikle kursların yetersizliği ve buradan mezun olacakların "istikbal vaat etmekten uzak olmaları" noktasında yoğunlaşmaktaydı. İbrahim Arvas'ın mecliste yaptığı bir konuşmada, "Hangi babayı tasavvur edersiniz ki, oğlunu buraya göndersin, onu mahrumiyete, dilenci hayatına sürüklesin"⁷⁴ şeklindeki sözleri, eleştirilerin bir özeti olarak kabul edilebilir.

66 *Yeni Sabah*, 16 Ocak 1949.

67 Mustafa Öcal, Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi: Mukaddime Kitap, Düşünce Kitabevi, İstanbul 2011, s.176. Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu, İmam hatip kurslarının açılmasından yaklaşık altı ay sonra ise, kurslara 100'den fazla ortaokul mezunu gencin devam ettiğini, bu durumun halkın dini hizmetlere duyduğu gereksinim ve ilgiden kaynaklandığını ifade etmiştir. Halis Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi 1920-1998*, İFAV Yayınları, İstanbul 1999, s.162.

68 *Ulus*, 22 Eylül 1948.

69 *Cumhuriyet*, 27 Ocak 1949.

70 *Ulus*, 22 Ekim 1949.

71 A.Hamdi Akseki, "Din Tedrisatı ve Din Müesseseleri Hakkında Bir Rapor", *Sebilürreşad*, C.5, S.102, Mayıs 1951, s.19-20; *Cumhuriyet*, 7 Ocak 1949.

72 Şaban Sitembölükbaşı, *Türkiye'de İslam'ın Yeniden İnkişafı (1950-1960)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995, s.81.

73 İlker Dere, "Cumhuriyet Halk Partisi'nden Demokrat Parti'ye Geçişte Din Eğitimi Politikaları (1948-1950)" V. *Uluslararası Türkiye Eğitim Araştırmaları Kongre Kitabı*, (Editörler: Mustafa Yunus Eryaman vd.) Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, 6-9 Haziran 2013, s.2035.

74 Şanver, agm, s.341.

1949 yılı Mart ayında sayıları tüm yurttan 12'yi bulan imam hatip kursları⁷⁵ ile 1930'dan sonra din alanındaki meslek öğretimine yeniden başlandı. Bu kurslardan 1949 yılı sonlarına doğru, 50 kişi mezun oldu. Bu ilk mezunlardan sonra kursların süresi ise iki yıla çıkarıldı ve meslek okulu mezunlarının da kurslara devam etmeleri kabul edildi.⁷⁶ Fakat buna rağmen muhafazakar-İslamcı çevreler bu gelişmeleri yeterli bulmadı. Konuyla ilgili olarak İslamcı çizgideki bir dergi şöyle bir değerlendirme yapmaktaydı:

“Şimdiki haliyle İmam Hatip Kursları sahte bir teselliden başka bir şey değildir. Türk efkarı umumiyesini bu sahte teselli ile uyuşturmak hem hükümetin vakarına, hem de ciddiyetine asla uygun değildir. Onun için hükümetin bu işi yeniden tetkik etmesi, halkın ihtiyacını göz önünde tutarak bu meseleyi layıkı ile halletmesini zaruri görüyoruz.

Hükümet bu işi yapmak istemiyorsa bunu doğrudan doğruya halka bırakmalıdır. O zaman halk da ruhani ihtiyaçlarını tatmin etmenin çaresini bulacak teşkilatını kurar. Yoksa hem bu işi ciddiyetle başarmamak, hem halkın ihtiyacını doğrudan doğruya tatmin etmesine meydan vermemek gibi bir vaziyet hasıl olur. Ve bu da demokrasi gereklerine asla uymaz.”⁷⁷

Aydın ve kültürlü din görevlileri yetiştirmek amacıyla, 1948 yılında kurulan 10 ay süreli imam hatip kursları, 13.10.1951 gün ve 601 sayılı Milli Eğitim Bakanlığı Müdürlük Komisyonu kararı ile ilkökula dayalı, birinci devresi 4 yıl, birinci devreye dayalı ikinci devresi 3 yıl olmak üzere, 7 yıl süreli İmam Hatip Okullarına dönüştürüldü.⁷⁸ Böylece CHP'nin, toplumun gereksinim duyduğu din görevlilerini yetiştirmek düşüncesiyle açtığı bu kurslar, Türk Milli Eğitim Sistemi içerisinde meslek okulu olarak ortaya çıktı.

D-Sonuç

Batı tarzı ulusal-laik yapıya dayanan bir rejim inşa etmek, Cumhuriyet'i kuran öncü kadronun temel amaçlarından biriydi. Bu amaç doğrultusunda İslam inancının siyasal ve hukuksal sisteme olan etkisi olabildiğince sınırlandırılmaya çalışılırken, din eğitimi konusunda da yeni düzenlemelere gidilmiştir. 3 Mart 1924 tarihinde halifeliğin kaldırılması sırasında çıkarılan “Tevhid-i Tedrisat Kanunu” bu yöndeki en önemli adımdır. Bu kanun gereğince, her düzeydeki din eğitimi devlet denetimine bırakılmıştı. 1923-1930 döneminde devlet, din eğitimi verilmesi konusundaki sorumluluğunu yerine getirirken, 1930'lardan II. Dünya Savaşı sonrasına kadar geçen süreçte, hakim olan laiklik anlayışının da etkisiyle devlet, din eğitimi konusunda hizmet üretmekten vazgeçmiştir. Fakat bu arada bu konudaki eğitimin sivil kurumlara da devredilmediği görülmektedir. Bu durum ise din eğitimi-öğretiminde bir boşluğun yaşanmasına, dolayısıyla toplumsal alanda bir talebin

75 *Ulus*, 8 Mart 1949.

76 İrfan Bozan, *Devlet ile Toplum Arasında Bir Okul: İmam Hatip Liseleri*, Bir Kurum: Diyanet İşleri Başkanlığı, TESEV Yayınları, İstanbul 2007, s.14. Ayrıca bkz. Jaschke, age, s.77.

77 *Selamet Mecmuası*, S.74, 16 Şubat 1949, s.36.

78 Veli Ertan, *Hasan Küçük, Cumhuriyet Devrinde Din Eğitimi, Din Müesseseleri ve Din Alimleri*, TURDAV Basım, İstanbul 1976, s.26-27. Bu konuda ayrıca bkz. Sabahattin Nal, “Demokrat Parti'nin 1950-54 Dönemi Din Siyaseti”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C.50, S.3, 2005, s.159.

ortaya çıkmasına da neden olmuştur. 1945 yılında bir kez daha çok partili sisteme geçilince ve siyasal alanda rekabet başlayınca, iktidar partisi CHP, toplumun farklı alanlarındaki taleplerine daha duyarlı politikalar geliştirme zorunluluğu duydu. Öte yandan savaş bitiminde iki kutuplu yeni bir dünya düzenine doğru gidiş ve bu yeni düzende Türkiye'nin kendini Batı blokunun yanında konumlandırması da yeni siyasal ve toplumsal politikaların devreye sokulmasını zorunlu kıldı. Örneğin ABD tarafından soğuk savaş döneminin en büyük korkularından biri olarak kullanılan "komünizm tehlikesi"ne karşı Türkiye'de gündeme getirilen ilk önlem, din eğitiminin devlet denetiminde yaygınlaştırılması oldu. Bu önlem zaten iktidar partisinin muhalefete karşı izleyeceği strateji ile örtüşmekteydi. Çünkü CHP, din eğitimine yeniden izin vererek, rakiplerine karşı politik rekabette üstünlük sağlayacağına inanmaktaydı. Bu beklentiler CHP'nin uzun yıllardan beri uyguladığı "militan laiklik" anlayışından uzaklaşmasına neden olmuştur. 1947 Kurultayı sonrasında ise, izlenen yeni laiklik anlayışı doğrultusunda İmam Hatip Kursları açılmış, eğitim programlarına din dersleri yeniden konmuştur. Bu değişimin CHP'nin, iktidarını korumak amacıyla yapıldığı çok açıktı. Çünkü 1950 seçimleri öncesinde girilen bu değişiklikler, sıklıkla propaganda konusu yapılmaktaydı. Toplumun muhafazakar kesiminin desteğini sağlamak düşüncesiyle başbakanlığına getirilen İslam tarihi uzmanı Prof. Dr. M. Şemsettin Günaltay'ın, kendi döneminde atılan bu adımlara ilişkin yaptığı bir konuşmada söyledikleri bu açıdan çok önemlidir. "İlkokullarda din dersleri okutturmaya başlayan hükümetin başkanayım. Bu ülkede Müslümanlara namazlarını öğretmek, ölülerini yıkatmak için imam-hatip kursları açan bir hükümetin başkanayım. Bu ülkede Müslümanlığın yüksek esaslarını öğretmek için İlahiyat Fakültesi açan bir hükümetin başkanayım..."⁷⁹ Fakat CHP'nin muhafazakar seçmen arasındaki olumsuz imajını ortadan kaldırmak amacıyla giriştiği bu politik manevralar, çok da inandırıcı bulunmamıştır. Zaten toplumda köklü değişiklikler yapan ve 27 yıllık uzun iktidar döneminde önce 1929 Dünya Ekonomi Krizi'ni yaşayan, 1939-1945 sürecinde ise II. Dünya Savaşı'nın yol açtığı sıkıntılarla karşılaşan bir partinin, siyasi yatırım gerekçesiyle imam hatip kurslarını açması, din derslerinin okutulmasına izin vermesi gibi önlemlerle iktidarını sürdürmesi düşünülemezdi, Politik gerekçelerle alınan bu önlemler yeterli olmamış ve CHP 1950 seçimlerinde iktidarı kaybetmiştir.

79 Feroz Ahmad, Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1976, s.54-55.

KAYNAKÇA**I-Arşiv Belgeleri ve Resmi Yayınlar**

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Düstur
TBMM Zabıt Ceridesi
TBMM Tutanak Dergisi
II-Sürelî Yayınlar
a- Gazeteler
Akşam
Cumhuriyet
Son Posta
Ulus
Vatan
Yeni Asır
Yeni Sabah
Zaman
b- Dergiler
Sebilürreşad
Selamet Mecmuası
Ülkü Halkevleri Mecmuası

III- Kitap ve Makaleler

- Ahmad, Feroz - Ahmad, Bedia Turgay (1976), *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Akın, Abdullah (2011), *Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi 1920-1950*, İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Akkır, Ramazan (2014), “Türkiye’nin Demokrasiye Geçiş Süreci ve Laiklik Anlayışının Değişmesinde Bir Dönüm Noktası: CHP’nin Yedinci Olağan Kurultayı”, *Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 9/2 Winter, ss. 53-65.
- Akseki, A.Hamdi, “Din Tedrisatı ve Din. Müesseseler Hakkında Bir Rapor”, *Sebilürreşad*, C.V, S.102, Mayıs 1951.
- Akyüz, Yahya (1978), *Türkiye’de Öğretmenlerin Toplumsal Değişimdeki Etkileri (1848-1940)*, Ankara: Doğan Basımevi.
- Aydın Muhammet Şevki (2000), *Cumhuriyet Döneminde Din Eğitimi Öğretmeni Yetiştirme ve İstihdamı (1923-1998)*, Ankara: Akabe Kitabevi.
- Ayhan, Halis (1999), *Türkiye’de Din Eğitimi 1920-1998*, İstanbul: İFAV Yayınları.
- Ayhan, Halis (1999), “Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimine Genel Bakış” *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cumhuriyet’in 75. Yıldönümüne Armağan*, Ankara: ss.237-254.
- Banguoğlu, Tahsin (1984), *Kendimize Geleceğiz*, İstanbul: Derya Dağıtım.
- Bilgin, Beyza (1980), *Türkiye’de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri*, Ankara: Emel Matbaacılık.

- Bozan, İrfan (2007), *Devlet ile Toplum Arasında Bir Okul: İmam Hatip Liseleri*, Bir Kurum: Diyanet İşleri Başkanlığı, İstanbul: TESEV Yayınları.
- Buyrukçu, Ramazan (2007), *Kurumsal Değişim ve Gelişim Boyutlarıyla Türkiye'de Mesleki Din Eğitim-Öğretimi*, Isparta: Fakülte Kitabevi.
- Cırtlı, H. Hüsnü (1983), *İlköğretim: Cumhuriyet Döneminde Eğitim*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Dede, Kadir (2009), "İnönü'den Bayar'a "Gericilik": Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Din Merkezli Tartışmalar", Resmi Tartışmalar-7-, 31 Mart'tan Günümüze "Gericilik" Söylemi, (Editör: Fikret Başkaya), Ankara: Özgür Üniversite Kitaplığı, ss.87-118.
- Dere, İlker (2013), "Cumhuriyet Halk Partisi'nden Demokrat Parti'ye Geçişte Din Eğitimi Politikaları (1948-1950)" V. *Uluslararası Türkiye Eğitim Araştırmaları Kongre Kitabı*, (Editörler: Mustafa Yunus Eryaman vd.) Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, 6-9 Haziran 2013.
- Diñçer, Nahit (1974), *1913'ten Bugüne İmam-Hatip Okulları Meselesi*, İstanbul: Yağmur Yayınları.
- Eşref Edip, "Partilerin Din Siyaseti", *Sebilürreşad*, C.4, S.76, Nisan 1950.
- Ergin, Vahdet, "Cumhuriyetten Günümüze Din Eğitimi ve Öğretimi", *Zaman*, 8 Mart 1988.
- Eroğul, Cem (1990), *Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Ertan, Veli - Küçük, Hasan (1976), *Cumhuriyet Devrinde Din Eğitimi, Din Müesseseleri ve Din Alimleri*, İstanbul: TURDAV Basım.
- Jaschke Gotthard (1972), *Yeni Türkiye'de İslamlık*, (Çev.: Hayrullah Örs), Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Kaya, Zeynep N. (2011), "Din Derslerinin Örgün Eğitime Yeniden Girişi ve Basında Din Öğretimi-Laiklik Tartışmaları (1947-1949 Yılları)", *Değerler Eğitimi Dergisi*, Yıl:1, S.2, ss.82-94.
- Koçak, Cemil (2005), "Siyasal Tarih (1923-1950)", *Türkiye Tarihi*, C.4, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Lewis, Bernard (1984), *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev.: Metin Kıratlı), 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurum Yayınları.
- Mardin, Şerif (2005), *Türkiye'de Din ve Siyaset*, (Derleyen: Mümtaz'er Türköne, Tuncay Önder), 11. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Nal, Sabahattin (2005), *Demokrat Parti'nin 1950-54 Dönemi Din Siyaseti*, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, C.50, S.3, ss.137-171.
- Öcal, Mustafa (2011), *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi: Mukaddime Kitap*, İstanbul: Düşünce Kitabevi.
- Özek, Çetin (1968), *100 Soruda Türkiye'de Gericilik Akımları*, İstanbul: Gerçek Yayınları.
- Parmaksızoğlu, İsmet (1966), *Türkiye'de Din Eğitimi*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

- Peker, Recep (1936), "Uluslaşma-Devletleşme", *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, C.7, S.41.
- Selek, Sabahattin (1987), *Anadolu İhtilali*, C.1, 8. Baskı, İstanbul: Kastaş Yayınları.
- Sevilgen, Nazmi (1951), *Celal Bayar Diyor ki*, İstanbul:
- Sitembölükbaşı Şaban (1995), *Türkiye'de İslam'ın Yeniden İnkışafı (1950-1960)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Şanver, Mehmet (1996), "TBMM Tutanaklarına Göre Türkiye'de Din Eğitimi (1946-1957)", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.1, ss.333-347.
- Tapper, Richard (1993), *Çağdaş Türkiye'de İslam: Din, Siyaset, Edebiyat ve Laik Devlet*, (Çev.: Özden Arıkan), İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Toker, Metin, "Dünyanın en ihtiyar talebeleri İstanbul'da", *Cumhuriyet*, 4 Şubat 1949.
- Toprak, Binnaz (1981), *Islam and Political Development in Turkey*, Leiden; E.J. Brill.
- Tunçay, Mete (1983), "Din Devlet İlişkileri/Laiklik," *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.3, 570-578, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Uzun, Hakan (2012), "İktidarını Sürdürmek İsteyen Bir Partinin Kimlik Arayışı: Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1947 Olağan Kurultayı", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XII/25, ss.101-139.
- Üçüncü, Uğur (2011), "Türk Basınına Göre Büyük Taarruzda Din Olgusu", *Türkiyat Mecmuası*, C.21, ss.345-366.
- Yavuz, Fehmi (1969), *Din Eğitimimiz ve Toplumumuz*, Ankara: Sevinç Matbaası.
- Yücel, Hasan Ali (1938), *Türkiye'de Orta Öğretim*, İstanbul: Devlet Basımevi.

IV- Tezler

- Haytoğlu, Ercan, Millet Partisi, *Cumhuriyetçi Millet Partisi, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (1948-1960)*, (DEÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir 1994.
- Nevezatoğlu, Zeynep, *Basında Din Eğitimi-Öğretimi, Laiklik Tartışmaları (1945-1960)*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Eğitimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2006.